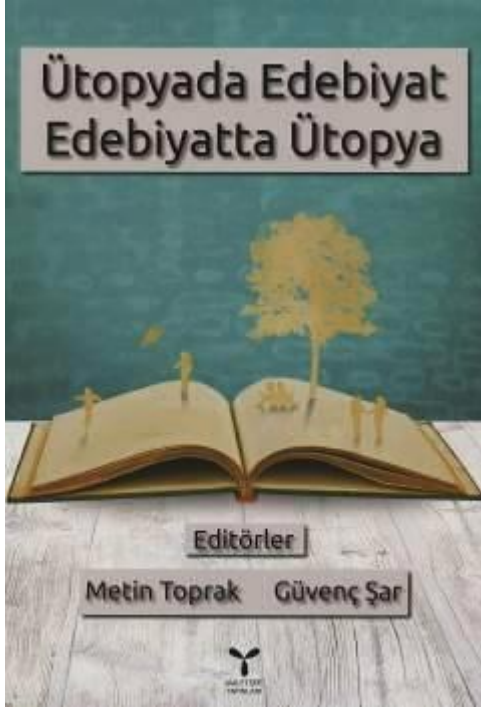

Ütopyada Edebiyat Edebiyatta Ütopya*

Emrah Atasoy^{id}, Ankara

Ütopya edebiyatı ile birlikte spekülâtif kurgu, ütopyacılık, ütöpic ve distöpic anlatı, ütöpic ve distöpic kurgular, edebi ütopyalar ve distöpicolar ve ayrıca distöpic filmler, günümüz dünyasındaki sosyo-politik ve ekonomik gelişmelerle de bağlantılı olarak önemini ve po-pülaritesini arttırmıştır. İngiliz yazar, hukukçu ve devlet adamı Thomas More'un meşhur eseri *Ütopya* (1516) ile başlayıp edebiyat ve birçok çeşitli disiplinde kendine yer edinmiş ütopyalar, insanların daha iyi bir toplum düzenine olan özelemlerini, arzularını ve hayallerini alternatif bir dünya kurgusu kanalıyla yansıtmaktadır. Özellikle 20. yüzyılda ve sonrasında yaşanan savaşlar, felaketler, yıkımlar ve beraberinde getirdiği büyük kayıplar insanın insanlığa olan inancının giderek azalmasına sebebiyet vererek ütopyanın ya da ütöpic tahayyülün terk edilmesine yol açmıştır. Bu durum da distöpicinin ve distöpic anlatının yaygınlaşmasına ve distöpic

eserlerin sayısında hiç görülmemiş bir artışa neden olmuştur. Uyarıcı yönü ve eleştirel boyutları ağır basan distöpic eserler, daha kötü ve karamsar alternatif dünya senaryoları sunarak mevcut durumdaki sorunları düzeltmek için önlem alınması gerektiğini, alınmadığı takdirde ise ne gibi sonuçlar doğurabileceğini gözler önüne sermektedir.

Bazı toplumlardaki düşünürler ve yazarlar deneyimledikleri konjonktürel durumdan dolayı ütöpic hayallere ya da distöpic kurgulara daha çok yönelmişlerdir. Günümüze kadar ortaya konulan ütöpic ve distöpic eserlerde lingua franca dili İngilizcede yazılmış metinler daha çok kabul görmektedir. İngilizce yazılan ya da İngilizceye çevrilmiş bu eserlerin çokluğu, ütopya edebiyatının ya da ütopyacılığın yalnızca Batı ile bağdaştırılması gibi yanlış bir algıya neden olmuştur. Halbuki ütopyacılık ve ütöpic dürtü sadece Batı geleneğine özgü kavramlar değildir. Ütopya çalışmaları çevresinde bu Batı merkezli ya da yalnızca Batı'ya atfeden bakış açısı yavaş yavaş değişmektedir ve farklı kültürlerde ve edebiyatlarda yazılmış metinler de ilgi çeker hale gelmiştir. Bu paradigma değişiminde, edebiyat ve kültür üzerine araştırmalar yapan akademisyenlerin, sosyologların, düşünürlerin ve bağımsız araştırmacıların

* Toprak, Metin ve Güvenç Şar (Ed.): *Ütopyada Edebiyat Edebiyatta Ütopya*. İzmit-Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2019. 329 S. ISBN: 9786052012925

katkısı büyüktür. Bu bağlamda Türkiye’de de ütopya ve distopya, hem genel okuyucu kitlesi hem de akademik grup arasında daha çok yaygınlık kazanmıştır.

Türkiye’deki üniversitelerin Batı dilleri ve edebiyatları, siyaset bilimi, sosyoloji, felsefe, tarih, Türk dili ve edebiyatı, mimarlık gibi farklı bölümlerinde ütopya ve distopya üzerine yüksek lisans ve doktora tezleri yazılmakta; ilgili disipline dair lisans ve lisansüstü dersleri verilmekte; sempozyumlar, konferanslar, seminerler düzenlenmekte ve farklı akademik dergiler ve yayınevlerince makaleler, monografiler ve kitaplar yayımlanmaktadır. Bu yazıda da bu anlamda gelişen akademik ortamın ürünü olarak ortaya çıkıp Türkçe yayımlanmış *Ütopyada Edebiyat Edebiyatta Ütopya* (2019) kitabı değerlendirilecektir. 329 sayfadan oluşan kitap, Kocaeli Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Metin Toprak ve Kocaeli Üniversitesi Felsefe Bölümü’nden Öğr. Gör. Dr. Güvenç Şar editörlüğünde Umuttepe Yayınları tarafından basılmıştır.

Farklı üniversitelerden akademisyenlerin ütopya ve distopya edebiyatı üzerine kaleme aldığı eleştirel makalelerden oluşan bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Kitabın içeriğine ilişkin kısaca bilgi vermenin kitabı değerlendirme ve kitaba dair fikir edinme anlamında yararlı olacağı kanısındayım. Editörler tarafından yazılmış giriş bölümünde ütöpik düşünce, ütopya, antik dönem ütopyaları, ütöpik edebiyat ve distopya kavramları üzerine birincil ve ikincil kaynaklara göndermelerde bulunularak alanın tarihsel ve edebi gelişimi ve bilgisi okuyucuya geniş bir çerçeveden aktarılmıştır. Kronolojik bir çerçevede düzenlenen kitabın birinci bölümü antik Yunan dönemine uzanıp Platon’un *Devlet* eserini ele almaktadır. İkinci bölümde ise ütopya ve gerçeklik ilişkisi ışığında üç değerli analiz bulunmaktadır: Samuel Taylor Coleridge ve ütöpik düşüncesi; Alman idealizminin öncü figürlerinde ütopya düşüncesi ve ütopyacılığın yansımaları; ve son olarak da Alman filozof Ernst Bloch’un umut kavramı bağlamında ütopyaya bakışı ve Avusturyalı yazar Adalbert Stifter’in *Brigitta* adlı romanın ütöpik dürtü açısından analizi. Üçüncü bölümde “Klasik Ütopya: Mekânsal Ütopyalar” başlığı altında Thomas More’un *Ütopya*’sı, Tommaso Campanella’nın *Güneş Ülkesi*, Francis Bacon’ın *Yeni Atlantis*’i gibi önde gelen Rönesans dönemi ütopyaları eleştirel açıdan ele alınarak daha iyi yaşamlara duyulan özlem aktarılmıştır.

Dördüncü bölümde bilimsel, teknik ve sosyalist ütopyalar çerçevesinde zengin bir analiz perspektifi sunulmaktadır. Bu bölümde Mary Shelley’nin *Frankenstein*’ı, H. G. Wells’in *Zaman Makinesi*, Etienne Cabet’in *İkaria’ya Yolculuk* eseri, Edward Bellamy’nin *Geçmişe Bakış*’ı ve son olarak da William Morris’in *Hiçbir Yerden Haberler* eseri bilgilendirici ve analitik bir biçimde, metinlerin çok önemli noktalarına da değinilerek okuyucuya sunulmuştur. Beşinci bölümde ise ütopyadan distopyaya geçişin daha açık bir şekilde görülmeye başlandığı 20. yüzyıl distöpik eserlerine atıf, “Distopya” başlığı altında aktarılmıştır. Bu bölümde Rus yazar Yevgeni İvanoviç Zamyatin’in meşhur eseri *Biz* ve eserdeki distöpik özellikler dönemin bağlamı çerçevesinde ele alınmıştır. Daha sonra distopyanın ortaya çıkışı, gelişimi ve neden 20. yüzyılda yaygınlaştığı üzerine kısa bilgi verilip İngiliz yazar Aldous Huxley’nin temel distöpik eserler arasına girmiş meşhur romanı *Cesur Yeni Dünya*’sında ütopya görünümü olsa da bireyleri kontrol etmek ve toplum mühendisliği uygulamak için oluşturulan sosyal düzenin distöpik boyutu etraflıca tartışılmıştır. Sonrasında ise distopya denince akla ilk gelen romanlardan olan George Orwell’in *Bin Dokuz Yüz*

Seksen Dört eseri ve eserdeki distopik düzeni oluşturan etmenler spesifik altbaşlıklarla ve romandan örneklerle açıklanmış ve roman bu örneklerle tartışılmıştır.

Kitabın sonunu oluşturan altıncı bölümde ise "Çağdaş Dis-(ü)topyalar" başlığı altında dört farklı yazar ele alınmıştır. Bu bölüm, kitabı hazırlayan yazarların alandaki güncel gelişmeleri yakından takip ettiklerini göstermektedir çünkü burada kullanılan terimler ve atıfta bulunulan eserler çağdaştır ve dünyada ütopya çalışmaları üzerine odaklanan araştırmacıların da aktif ilgi alanıdır. İlk altbölümde İngiliz yazar Alan Hollinghurst'un dört romanı, Michel Foucault'nun heterotopya kavramı ışığında ve kuir (*queer*) kimlik çerçevesinde zengin örneklendirmelerle tartışılmıştır. Ardından heterotopya ve heterotopik mekânlar, Foucault'nun birincil kaynağına atıfta bulunularak açıklanmış ve Avusturyalı yazar Thomas Bernhard'ın *Beton* romanı mekân ve beden ilişkisi üzerinden farklı açılardan ele alınmıştır. Üçüncü altbölümde Nobel Ödüllü İngiliz yazar Kazuo İshiguro'nun *Beni Asla Bırakma* eseri, insansonrasicilik ve olası insan klonlanmasının etik açıdan getireceği problemler çerçevesinde biyo-politikaya da göndermelerde bulunularak çok geniş bir biçimde ele alınmıştır. Son olarak Amerikalı yazar Suzanne Collins'in *Açlık Oyunları* üçlemesi gözetim toplumu, medyanın uyuşturucu etkisi iktidar ve güç kavramları ışığında distopik düzene göndermelerle ele alınmıştır.

Görüldüğü üzere akademik makalelerden oluşan bu kitapta çok farklı kültürlerden çeşitli birincil eserler, ütopya ve distopya tartışmaları ışığında ikincil kaynaklara kuramsal ve eleştirel göndermelerle derinlemesine incelenmiştir. Bu değerli çalışma Türkiye'de alana dair Türkçe çalışmalardaki eksikliği doldurması bakımından çok önemlidir. Son yıllarda ütopya ve distopya Türkiye'de popülerlik kazanmıştır, ancak dilimizde böylesi akademik çalışmaların yapılması genel okuyucu kitlesinin ve akademik çevrelerin konuya bakış açısını derinleştirip zenginleştirecektir. İngilizce ve Almanca gibi farklı dillerde yazılmış ana kaynaklar ve kuramsal metinler çevrilerek analizlerde kullanılmıştır. Bu da belirtilen dillere hakim olmayan okuyucuların konuyu kendi dillerinde daha iyi anlayıp içselleştirmelerine katkıda bulunacaktır.

Ayrıca eserlerin ayrıntılı ve çok geniş çaplı analizleri, incelenen eserlere dair gözden kaçan ya da yapılmış incelemelerde yer bulamamış önemli noktaları akademik bir dil ve söylem dâhilinde gün yüzüne çıkarmaktadır. Yapılan analizlerde disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenmesiyle ütopya edebiyatının ruhuna uygun olarak mutlak bir bakış açısıyla kısıtlı kalmamıştır. Bu hususlara ek olarak ütopya ve distopya arasındaki ince farklılıklar üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda ütopya kavramının bakış açısına göre göreceliliği, "Birisinin ütopyası, başkasının distopyası olabilir." cümlesi ışığında örneklendirmelerle açıklanmıştır ve bu oldukça yerinde bir tespittir. Bir eserin ya da düşüncenin herkes tarafından ütöpik algılanmasının gerçekçi olmadığı hususu kitapta açıkça belirtilmiş ve vurgulanmıştır.

Kitabın ülkemizde oluşan kümülatif akademik birikime yukarıda bahsi geçen nedenlerden dolayı katkısı tartışmasızdır. Belirtilen birçok pozitif yönünün yanında, içerik anlamında kitabın daha da iyileştirilmesine ve güçlendirilmesine yardımcı olabilecek birkaç husus bulunmaktadır. Öncelikle ütopya kavramıyla mükemmel, kusursuz, mükemmeliyetçi gibi kavramların kullanılmasının doğru olmadığı kanısındayım. Mükemmel, kusursuz bir ütöpik düzenden ya da ütopyadan bahsetmek doğru değildir. Ütopya çalışmaları alanında en önemli isimler arasına girmiş Amerikalı

akademisyen Prof. Lyman Tower Sargent, ütopya ile mükemmel, kusursuz gibi ifadelerin aynı cümlede kullanılmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Kendisi ile birebir bu konu hakkında konuştuğumuzda ütopyanın göreceli yapısına dikkat çekmişti. Bu karşı görüş bu bağlamda yerindedir; çünkü kusursuzluk ya da mükemmellik görecelidir. Bir şeyin kime göre mükemmel, kusursuz olduğu değişken olduğundan mükemmelliği ya da kusursuzluğu mutlak bir gerçeklik olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu nedenle mükemmel, kusursuz ütopya demek yerine göreceli olarak daha ideal bir düzeni, mevcut sosyal düzene kıyasla daha iyi, daha refah bir ütopyik toplumu tasvir eden edebi ütopya demek daha doğru olacaktır.

Kitabın içeriğine katkıda bulunabilecek bir diğer nokta ise spesifik bir teori olan *queer* teorisinin kitapta Türkçe aktarılış şekline yöneliktir. *Queer identity* ifadesi, "eğreti kimlik" olarak çevrilmiştir. Eğreti kelimesinin bu akademik disiplin bağlamında kullanılması siyasi açıdan uygun söyleme (political correctness) aykırıdır. Eğreti kelimesi; "iyi yerleşememiş, belli bir süre sonra kaldırılacak olan, yerini alamamış, uyumsuz, belli belirsiz" anlamlarına gelmektedir. Eğreti kelimesinin bu kuram doğrultusunda kullanılması, farklı kimlikleri benimsemiş bireylerin dışlanmasına, ötekileştirilmesine, kabul görmemesine yol açacaktır. Eğreti kelimesi yerine bazı akademik çevrelerce kabul görüp Türkçeleştirilmiş ve kullanımı daha uygun düşen *kuir* kelimesinin ya da alternatif bir öneri olarak *heterodoks* (*heterodoks* kimlik gibi) kelimesinin tercih edilmesi akademik açıdan daha yerinde olacaktır. Kitabın eksik kalmış içeriğine dair dikkat çekebileceğim bir diğer nokta ise distopya kelimesinin kökeniyle ilişkilidir.

Distopya kelimesinin ilk olarak 1868 yılında İngiliz filozof ve parlamento üyesi John Stuart Mill tarafından kullanıldığı, kitaptaki yazarlar tarafından belirtilmiştir. Bu, ütopya ve distopya anlatıları üzerine çalışanlarca bugüne kadar benimsenmiş ve kabul görmüştür. Ancak, elimizdeki son bilgilere göre bu bilginin geçerliliğini yitirdiğini söylemeliyiz. İrlandalı akademisyen Deirdre Ni Chuanachain'in ortaya çıkardığı güncel bilgiye göre bu kelimenin ilk olarak 1747 yılında Henry Lewis Younge'un *Utopia or Apollo's Golden Days* (Ütopya ya da Apollo'nun Altın Günleri) eserinde *dustopia* olarak geçtiği kanıtlanmıştır. Distopya kelimesinin kökenini bu güncel bilgiye göre aktarmamız gerektiği kanısındayım. Prof. Sargent bu hususa ilişkin tarafıma göndermiş olduğu elektronik postalarında ve ilgili makalesinde şunları belirtmiştir:

Bu kelimenin ilk kullanımı Negley'in ve Patrick'in antolojilerinin 'Giriş' bölümüne atfedilmektedir, ancak Deirdre Ni Chuanachain bu kelimenin ilk olarak 1747 yılında Henry Lewis Younge'un *Utopia or Apollo's Golden Days* (Ütopya ya da Apollo'nun Altın Günleri) eserinde ütopyaya negatif bir tezat bağlamında *dustopia* olarak kullanıldığını belirtmiştir. Bu keşiften önce 1782 yılında bir kullanım görülmektedir. Bakınız: Patricia Köster, *Dystopia: An Eighteenth Century Appearance*, *Notes & Queries* 228 (n. s. 30, no. 1) (February 1983): 65–6. (Sargent 15)

Görüldüğü üzere kelimenin kökenine dair literatüre katılan ve uluslararası araştırmacılarca benimsenen yeni bilgiler bulunmaktadır. Türkiye'de çalışan akademisyenler ve entelektüel çevreler olarak dünyada yapılan en son bilimsel ve akademik gelişmeleri çok yakından takip etmeli ve ülkemizle paylaşmalıyız. Aksi takdirde ülkemizdeki akademik ortamın gelişimine katkıda bulunmamız ve bilgiyi ileriye taşımamız mümkün olmayacaktır. Yukarıda aktarılan eksik sayılabilecek bu noktaların, içeriği daha çok güçlendirmesine ve iyileştirmesine katkıda bulunacağını,

ayrıca ileride bu alanda çalışacaklara fikir vermesi anlamında yararlı olacağını düşünüyorum.

Sonuç olarak, değerli akademisyenlerce kaleme alınmış makalelerden oluşan bu kitap, Türkiye’de ütopya ve distopya üzerine çalışmak isteyenlere yol gösterebilecek özelliktedir. Alana dair bilgisi olmayanlara nereden başlamaları gerektiği hakkında önemli bilgiler içeren kitap, alanda derinleşmek isteyenlere de geniş bir eleştirel ve analitik çerçeve sunmaktadır. Entelektüel ve kuramsal derinliğin yanı sıra anlaşılabilir bir akademik üslubu benimsemiş olan bu kitap, alanın içselleştirilebilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Alana bireysel, genel, akademik ya da mesleki açılardan ilgi duyanlara, yukarıda naçizane aktarmaya çalıştığım nedenlerden ötürü bu kitabı şiddetle tavsiye ederim. Böylesi değerli çalışmaların artması gerektiğini vurgulayarak kitaba katkıda bulunmuş tüm yazarları da tebrik ederim.

Kaynakça

Sargent, Lyman Tower (2006): “In Defense of Utopia”. *Diogenes* 53.11, s. 1-17.